

Qazaqstan Respýblıkasy Zańnama jáne quqqyqtyq aqparat institýtynyń

JARSHYSY

gylymi-quqqyqtyq jýrnal №3 (70)-2022

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМК
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz

сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж.
№38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. - з.ғ.к., Қазақстанның еңбек
сіңірген қайраткері (Астана, Қазақстан) –
(төраға)
Абайділинов Е.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Абызов Р.М. – з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)
Белых В.С. – з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Моисеев А.А. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. – з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Малиновский В.А. – з.ғ.д. (Астана,
Қазақстан)
Унзила Шапақ – з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. – з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Жанғарашев Р.М. – LL.M. (Астана,
Қазақстан)
Исмағұлов К.Е. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Ишекеев К.А. – з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)
Қазбаева Ә.Г. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Қайырбаева Л.К. – PhD (Астана, Қазақстан)
Киязова А.Ж. – LL.M. (Астана, Қазақстан)
Құлжабаева Ж.О. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Нұрғазин Б.Қ. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. – з.ғ.к. (Астана,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. – з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. – з.ғ.к. (Бишкек,
Қырғызстан)
Финк Д.А. – з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)

Редактор – Қолтубаева Г.Б.
Беттеуші – Тасирова А.С.
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы,
101000, Астана қ., Қабанбай-батыр даңғ.,
19, С-блогы, 306-каб., тел.: 8(7172) 26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Редакция бағанасы..... 7

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Ғылыми лингвистикалық
сараптама жүргізу заң шығару процесінің
маңызды кезеңі есебінде 13

Б.К. НУРГАЗИНОВ, А.Н. ОСПАНОВА

Қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетін
арттыру бойынша ұсыныстар 20

А.А. АМАНГЕЛДІ Қазақстан Республикасында
Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекстің кейбір
аспектілерін қолдануды құқықтық талдау 27

С.С. ҚАРЖАУБАЕВ Қазақстандағы Адам
құқықтары жөніндегі уәкіл институтын
жетілдіру туралы 39

З.З. НҰРЫШ, Е.И. ИСИБАЕВА Құқық
шығармашылық механизміндегі лоббизмнің
саяси бағдары 47

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

А.Ж. КИЯЗОВА Қазақстан Республикасында
өзін-өзі реттеу институтының жұмыс істеуін
нормативтік қамтамасыз ету 58

Д.Б. РАЗИЕВА, Н.Е. ЕСЕНЖОЛОВ Еңбек
құқығындағы тәртіптік жазаларды іске асыру
тиімділігінің теориялық-құқықтық аспектілері 69

Ш.У. БУРАШОВ, И.Ж. АЗРЕТБЕРГЕНОВА,
М.Т. БЕЙСЕНБАЕВА Жоғары кәсіптік білім беру
саласындағы білім беру қызметтерін тұтынушылардың
құқықтарына азаматтық-құқықтық реттеу 80

Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Д.Б. АЛШЫМБЕК
Қазақстан Республикасының заңнамасында
белгіленген ерлі-зайыптылардың және бұрынғы
ерлі-зайыптылардың мүлктік құқықтарын
қамтамасыз етуге кепілдіктер жүйесіндегі
алименттік міндеттемелердің мәні 90

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

А.Н. АХПАНОВ, А.Л. ХАН Қылмыстық
іс бойынша дәлелдемелердің қайнар көзі ретінде
заңгердің ғылыми қорытындысының жіберілуі 101

Б.Ж. КЫЗДАРБЕКОВА, А.К. ОРАЗБЕКОВА Адам саудасына қарсы іс-қимылды қылмыстық-құқықтық қамтамасыз ету мәселесіне	110
Г.Ж. ОСМАНОВА, А.Р. БИЖАНОВА Бір қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазадан гөрі неғұрлым жеңіл жаза тағайындау және оның ҚР ҚК-гі жазаны жеңілдету жүйесіндегі орны	119
А.С. АХМЕТОВ, В.Н. ЖАМУЛДИНОВ Құқықтық мәдениеттің мазмұнының қазіргі мәселелері.....	130
Д.Д. ЖАМПЕИСОВ, Д.Д. ЖАМПЕИСОВ Халықтың көші-қоны саласындағы құқық шығармашылық пен құқық қолдануды жетілдірудің өзекті мәселелері	138
Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану	
А.А. НУКУШЕВА, Б.Ж. АЙТИМОВ Қазақстандағы және шет елдердегі тұрмыстық қалдықтарды басқарудың құқықтық аспектілері: салыстырмалы-құқықтық талдау.....	148
С.Т. ТЛЕУБЕКОВ, С.Ж. АЙДАРБАЕВ, Г. ПАЛАО МОРЕНО (Валенсия, Испания) ДСҰ шеңберіндегі дауларында Қазақстанның үшінші тарап ретінде қатысуы.....	160
А.А. НУКУШЕВА Атом энергетикасы саласындағы реттеудің халықаралық-құқықтық аспектілері.....	171
Құқықтық мониторинг	
А.Г. ҚАЗБАЕВА, К.Е. ИСМАҒҰЛОВ Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы заңнаманың тиімділігін талдау	181
О.Б. ФИЛИПЕЦ Тәрбиелік әсері бар мәжбүрлеу шараларының құқықтық табиғаты туралы Қазақстан Республикасы заңнамасының мониторингі.....	189
М.И. ДЯЧУК Қазақстан Республикасындағы реттеуші құмсалғыш: оны жетілдіру жолдары	196
Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан	
А.К. МАХАМБЕТОВА Терминологияны біріздендіру қағидатының рөлі.....	205
Жас ғалым мінбері	
А.Е. АСАНОВ Қазақстан Республикасындағы жеке сот орындаушылар институтының тиімділігін қамтамасыз ету	214
К.Ю. ПРОСКУРИНА Ақша функцияларын орнатудың құқықтық нысандары: құн өлшемі, айналыс құралы, әлемдік ақшаның қызметі	225
М.К. ЖУРУНОВА ЕАЭО-дағы еңбек бостандығы қағидатын ұстанудың конституциялық кепілдігін құқыққолдану тәжірибесінде қолданудың кейбір мәселелері	235
ВАН ХЭЙОНГ Халықаралық қылмыстық соты әділетінен тыс: АСЖ&НР құру жолы.....	245
В.Б. ТАПАКОВА Адам құқықтарының ғылыми тұжырымдасын қалыптастыру мәселелері: тарихи-құқықтық аспектілері	254
«Жаршының» архивтегі беттері	
Құқық қорғау органдарының қызметі туралы заңнаманы жетілдіру жөніндегі заң жобалау жұмысын ғылыми қамтамасыз ету: Н.А. Сартаеваның ғылыми жарияланымдарына қайта оралғанда	263

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №3 (70)-2022

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации
Республики Казахстан»
Издаётся с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz
Включен в перечень изданий для публикации
основных научных результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ КОКСОН МОН РК №38
от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета
Сарпеков Р.К. – к.ю.н., Заслуженный
деятель Казахстана (Астана, Казахстан) –
(председатель)
Абайдельдинов Е.М. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Абызов Р.М. – д.ю.н. (Барнаул, Россия)
Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)
Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Мельник Р.С. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Рахметов С.М. – д.ю.н. (Астана, Казахстан)
Малиновский В.А. – д.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Унзила Шапак – д.ю.н. (Астана, Казахстан)

Главный редактор
Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии
Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)
Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)
Джангарашев Р.М. – LLM (Астана,
Казахстан)
Исмагулов К.Е. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Ишсков К.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)
Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Каирбаева Л.К. – PhD (Астана,
Казахстан)
Киязова А.Ж. – LLM (Астана, Казахстан)
Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Нургазинов Б.К. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск,
Россия)
Примашев Н.М. – к.ю.н. (Астана,
Казахстан)
Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Каменно-
горск, Казахстан)
Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек,
Кыргызстан)
Финк Д.А. – к.ю.н. (Астана, Казахстан)

Редактор – Колтубаева Г.Б.
Верстка – Тасирова А.С.
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке
на учет СМИ № 17761-Ж
от 25.06.2019 г. Комитета информации
Министерства информации и коммуникаций
Республики Казахстан (Первичная постановка
на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан, 010000,
г. Астана, пр. Кабанбай батыра, 19,
блок С, каб. 306, тел. 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Колонка редакции9

Конституционное и административное право

Р.К. САРПЕКОВ Проведение научной
лингвистической экспертизы как важнейший
этап нормотворческого процесса 13

Б.К. НУРГАЗИНОВ, А.Н. ОСПАНОВА
Предложения по повышению правовой
культуры казахстанского общества 20

А.А. АМАНГЕЛЬДЫ Правовой анализ
применения некоторых аспектов
Административного процедурно-процессуального
кодекса в Республике Казахстан 27

С.С. КАРЖАУБАЕВ О совершенствовании
института Уполномоченного по правам человека
в Казахстане 39

З.З. НУРЫШ, Е.И. ИСИБАЕВА Политическая
ориентация лоббизма в механизме правотворчества 47

Гражданское и гражданско-процессуальное право

А.Ж. КИЯЗОВА Нормативное обеспечение
функционирования института саморегулирования
в Республике Казахстан 58

Д.Б. РАЗИЕВА, Н.Е. ЕСЕНЖОЛОВ Теоретико-
правовые аспекты эффективности реализации
дисциплинарных взысканий в трудовом праве 69

**Ш.У. БУРАШОВ, И.Ж. АЗРЕТБЕРГЕНОВА,
М.Т. БЕЙСЕНБАЕВА** Гражданско-правовое
регулирование прав потребителей образовательных
услуг в сфере высшего профессионального
образования 80

Ф.Г. ИБРАГИМОВА, Д.Б. АЛШЫМБЕК
Значение алиментных обязательств в системе
гарантий обеспечения имущественных прав
супругов и бывших супругов по законодательству
Республики Казахстан 90

Уголовное право и уголовный процесс

А.Н. АХПАНОВ, А.Л. ХАН Допустимость
научного заключения юриста как источника
доказательств по уголовному делу 101

Б.Ж. КЫЗДАРБЕКОВА, А.К. ОРАЗБЕКОВА К вопросу уголовно-правового обеспечения противодействия торговле людьми	110
Г.Ж. ОСМАНОВА, А.Р. БИЖАНОВА Назначение более мягкого наказания, чем предусмотрено за данное уголовное правонарушение и его место в системе смягчения наказаний по УК РК.....	119
А.С. АХМЕТОВ, В.Н. ЖАМУЛДИНОВ Актуальные вопросы содержания правовой культуры.....	130
Д.Д. ЖАМПЕИСОВ, Д.Д. ЖАМПЕИСОВ Актуальные вопросы совершенствования правотворчества и правоприменения в сфере миграции населения.....	138
Международное право и сравнительное правоведение	
А.А. НУКУШЕВА, Б.Ж. АЙТИМОВ Правовые аспекты управления бытовыми отходами в Казахстане и зарубежных странах: сравнительно-правовой анализ.....	148
С.Т. ТЛЕУБЕКОВ, С.Ж. АЙДАРБАЕВ, Г. ПАЛАО МОРЕНО (Валенсия, Испания) Участие Казахстана в спорах в рамках ВТО в качестве третьей стороны.....	160
А.А. НУКУШЕВА Международно-правовые аспекты регулирования в области атомной энергетики	171
Правовой мониторинг	
А.Г. КАЗБАЕВА, К.Е. ИСМАГУЛОВ Анализ законодательства о противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма	181
О.Б. ФИЛИПЕЦ Мониторинг законодательства Республики Казахстан о правовой природе принудительных мер воспитательного воздействия.....	189
М.И. ДЯЧУК Регуляторная песочница в Республике Казахстан: пути совершенствования	196
Из практики законотворчества на государственном языке	
А.К. МАХАМБЕТОВА Роль принципа унификации терминологии.....	205
Трибуна молодого ученого	
А.Е. АСАНОВ Обеспечение эффективности института частных судебных исполнителей в Республике Казахстан	214
К.Ю. ПРОСКУРИНА Правовые формы установления денежных функций: мера стоимости, средство обращения, функция мировых денег.....	225
М.К. ЖУРУНОВА Некоторые вопросы применения в правоприменительной практике конституционной гарантии соблюдения принципа свободы труда в ЕАЭС.....	235
ВАН ХЭЙОНГ За пределами правосудия Международного уголовного суда: путь к созданию ACJ&HR.....	245
В.Б. ТАПАКОВА Проблемы формирования научной концепции прав человека: историко-правовые аспекты.....	254
Архивные страницы «Вестника»	
Научное обеспечение законопроектной работы по совершенствованию законодательства о деятельности правоохранительных органов: возвращаясь к научным публикациям Сартаевой Н.А.....	263

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №3 (70)-2022

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order CCES MES RK №38 from 14.02.2022)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – c.j.s., Honored Worker of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan) – (Chairman)
Abayeldinov E.M. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Abyzov R.M. – d.j.s. (Barnaul, Russian)
Belih V.S. – d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)
Gubin E.P. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Melnik R.S. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Moiseev A.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Muromcev G.I. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Rahmetov S.M. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Malinovskiy V.A. – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Unzila Shapak – d.j.s. (Astana, Kazakhstan)

Chief Editor

Dyussenov Ye.A. – c.j.s.

Editorial Board members

Azer Aliyev – PhD (Kiel, Germany)
Bainiyazova Z.S. – c.j.s. (Saratov, Russian)
Dzhangarashev R.M. – LLM (Astana, Kazakhstan)
Ismagulov K.Y. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Ishekov K.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Kazbayeva A.G. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Kairbaeva L.K. – PhD (Astana, Kazakhstan)
Kiyazova A.Zh. – LLM (Astana, Kazakhstan)
Kulzhabayeva Zh.O. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Nurgazinov B. K. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Nurmagametov R.G. – PhD (Chelyabinsk, Russian)
Primashev N.M. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)
Rakhimberdin K.H. – d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)
Tegizbekova Zh.Ch. – c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)
Fink D.A. – c.j.s. (Astana, Kazakhstan)

Editor – **Koltubaeva G.B.**

Layout – **Tasirova A.S.**

Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media
№17761-G from 25.06.2019 from
the Information Committee of the Ministry
of Information and Communications
of the Republic of Kazakhstan
(Number and date of primary registration
№6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000,
Astana, Kabanbay-batyr ave., 19,
block C, office 306, тел.: 8(7172) 26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Editorial 11

Constitutional and Administrative Law

R.K. SARPEKOV Conducting scientific linguistic expertise as the most important stage of the rule-making process 13

B.K. NURGAZINOV, A.N. OSPANOVA Proposals for improving the legal culture of kazakhstan society 20

A.A. AMANGELDY Legal analysis of the application of some aspects of the Administrative procedural code in the Republic of Kazakhstan 27

S.S. KARZHAUBAYEV On improving the institution of the Commissioner for human rights in Kazakhstan 39

Z.Z. NURYSH, E.I. ISIBAYEVA Political orientation of lobbying in the mechanism of law-making 47

Civil and Civil Procedure Law

A.ZH. KIYAZOVA Regulatory support of the functioning of the institute of self-regulation in the Republic of Kazakhstan 58

D.B. RAZIYEVA, N.Y. YESENZHOLOV Theoretical and legal aspects of the effectiveness of the implementation of disciplinary penalties in labor law 69

SH.U. BURASHOV, I.ZH. AZRETBERGENOVA, M.T. BEISENBAYEVA Civil law regulation of consumer rights educational services in the field of higher professional education 80

F.G. IBRAGIMOVA, D.B. ALSHYMBEK The importance of alimony obligations in the system of guarantees for the property rights of spouses and former spouses under the legislation of the Republic of Kazakhstan 90

Criminal law and Criminal procedure

A.N. AKHPANOV, A.L. KHAN Admissibility of a lawyer's scientific opinion as a source of evidence on criminal case 101

B.ZH. KYZDARBEOVA, A.K. ORAZBEOVA To the question of criminal legal support of counteraction to human traffickin 110

G.ZH. OSMANOVA, A.R. BIZHANOVA The imposition of a more lenient punishment than that provided for this criminal offense and its role in the leniency system under the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.....	119
A.S. AKHMETOV, V.N. ZHAMULDINOV Topical issues of the content of legal culture	130
D.A. ZHAMPEISOV, D.A. ZHAMPEISOV Current issues of improvement of legislation and law enforcement in the sphere of population migration.....	138
International law and Comparative law	
A.A. NUKUSHEVA, B.Zh. AITIMOV Legal aspects of household waste management in Kazakhstan and foreign countries: comparative legal analysis.....	148
S. TLEUBEKOV, S. AIDARBAYEV, G. PALAO MORENO (Valencia, Spain) Participation of Kazakhstan in disputes in the framework of WTO as a third party	160
A.A. NUKUSHEVA International legal aspects of regulation in the sphere of nuclear power industry	171
Legal monitoring	
A.G. KAZBAYEVA, K.E. ISMAGULOV Analysis of the efficiency of legislation on countering the legalization (money-laundering) of proceeds from crime and the financing of terrorism	181
O.B. FILIPETS Monitoring of the legislation of the Republic of Kazakhstan on the legal nature of compulsory educational measures	189
M.I. DYACHUK Regulatory sandbox in the Republic of Kazakhstan: ways to improve it.....	196
From the lawmaking practice in the official language	
A.K. MAKHAMBETOVA The role of the principle of terminology unification	205
Young researchers' tribune	
A. ASSANOV Ensuring the efficiency of the institute of private bailiffs in the Republic of Kazakhstan	214
K.Y. PROSKURINA The legal forms of establishing monetary functions: measure of value, medium of circulation, function of world money.....	225
M.K. ZHURUNOVA Some issues of application in law enforcement practice of the constitutional guarantee of compliance with the principle of freedom of labor in the EAEU.....	235
WANG HEYONG Beyond the ICC'S justice: the road to construction of ACJ&HR.....	245
V.B. TAPAKOVA Problems of formation of the scientific concept human rights: historical and legal aspects	254
The archive pages of the «Bulletin»	
Scientific support of legislative work to improve legislation on the activities of law enforcement agencies: going back to the scientific publications of N.A. Sartayeva	263

УДК 321 (091)
МРНТИ 10.09.01

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ТҰЖЫРЫМДАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ТАРИХИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Вилора Башкировна Тапакова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразияұлттық университетінің докторанты;
Қазақстан Республикасы, e-mail: tapakova_vilora83@mail.ru

Аннотация. Мақалада адам құқықтарының ғылыми тұжырымдамасын қалыптастырудың тарихи-құқықтық аспектілері қарастырылған. Талданған кезең парсы патшасы Кирдің манифестінен, адамзат тарихындағы алғашқы адам құқықтары декларациясынан бастап, Магна картасына дейін, ұлы буржуазиялық төңкерістен бастап Біріккен Ұлттар Ұйымының құрылуына дейін және бүгінгі күнге дейін. Жұмыста адам құқықтары идеясының тұжырымдамаға және, сайып келгенде, халықаралық құқықтың әмбебап қағидатына біртіндеп өзгеруі байқалады, бұл оның Қазақстан Республикасы толыққанды мүшесі болып табылатын бүкіл әлемдік қоғамдастық үшін елеулі маңыздылығын көрсетеді.

Мақала жазу барысында автор халықаралық актілерге, шетелдік ғалымдардың еңбектеріне, шетелдік және ұлттық заңнамаға талдау жасады. Автор адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясына, Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияға және басқа да халықаралық актілерге баса назар аударды. Мақалада адам құқықтарының әмбебаптығы мен әмбебаптығының өлшемдері келтірілген, адам құқықтарының негізгі белгілері сипатталған. Адамның құқықтық мәртебесінің әмбебап қағидаларының бірі – теңдік. Сондай-ақ, автор жалпы әлемдік деңгейде адам құқықтарының белгілі бір аспектілеріне қатысты дүниежүзілік мандаты мен юрисдикциясы бар халықаралық ұйымдардың жұмысы мен маңыздылығын атап өтті.

Мақаланың соңында автор азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету үшін мемлекеттің жауапкершілігін арттыру бөлігінде Конституциялық құқықты шектеудің басым мақсаттарын белгілеуді ұсынды, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің және прокуратура органдарының қызметін одан әрі жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізілді. Автор өзі ұсынған шараларды қабылдау азаматтардың құқықтарын қорғаудың құқықтық институтын одан әрі реформалауға ықпал етеді деп санайды.

Түйін сөздер: Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, құқықтарды қорғау, халықаралық құқық, адам құқықтары, құқық, бостандық, теңдік.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНОЙ КОНЦЕПЦИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА: ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Тапакова Вилора Башкировна

Докторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева;
Республика Казахстан, e-mail: tapakova_vilora83@mail.ru

Аннотация. В статье рассмотрены историческо-правовые аспекты формирования научной концепции прав человека. Анализируемый период исходит от Манифеста персидского царя Кира, первой в истории человечества Декларации прав человека, до Великой Хартии Вольностей, от Великой буржуазной революции до учреждения Организации Объединённых Наций и по сегодняшний день. В работе прослеживается постепенная трансформация идеи прав человека в концепцию и, в конечном итоге, в универсальный принцип международного права, что подчеркивает его существенную значимость для всего миро-

вого сообщества, полноправным членом которого является Республика Казахстан.

В ходе написания статьи автором проанализированы международные акты, труды зарубежных ученых, зарубежное и национальное законодательство. Автором основной акцент сделан на Всеобщую декларацию прав человека, Европейскую конвенцию о защите прав человека и основных свобод, и иные международные акты. В статье приводятся измерения всеобщности и универсальности прав человека, характеризуются основные признаки прав человека. Одним из универсальных принципов правового статуса личности определяется – равноправие. Также автором освещена работа и значимость международных организаций, обладающих всемирным мандатом и юрисдикцией в отношении определенных аспектов прав человека на общемировом уровне.

В завершении статьи автором предложено обозначить приоритетные цели ограничения конституционного права в части повышения ответственности государства за обеспечение прав граждан, а также внесены предложения по дальнейшему совершенствованию деятельности Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан и органов прокуратуры. Автор полагает, что принятие предлагаемых им мер способствует дальнейшей реформации правового института защиты прав граждан.

Ключевые слова: Всеобщая декларация прав человека, защита прав, международное право, права человека, право, свобода, равноправие.

PROBLEMS OF FORMATION OF THE SCIENTIFIC CONCEPT HUMAN RIGHTS: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

Tapakova Vilora Bashkirovna

PhD student of the L.N. Gumilyov Eurasian National University;
Republic of Kazakhstan, e-mail: tapakova_vilora83@mail.ru

Abstract. The article examines the historical and legal aspects of the formation of the scientific concept of human rights. The analyzed period goes from the Manifesto of the Persian King Cyrus, the first Declaration of Human Rights in the history of mankind, to the Magna Carta, from the Great Bourgeois Revolution to the establishment of the United Nations to the present day. The paper traces the gradual transformation of the idea of human rights into a concept and, ultimately, into a universal principle of international law, which emphasizes its essential importance for the entire world community, of which the Republic of Kazakhstan is a full member.

In the course of writing the article, the author analyzed international acts, the works of foreign scientists, foreign and national legislation. The author focuses on the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and other international acts. The article provides measurements of the universality and universality of human rights, characterizes the main features of human rights. One of the universal principles of the legal status of an individual is defined as equality. The author also highlights the work and importance of international organizations with a worldwide mandate and jurisdiction over certain aspects of human rights at the global level.

At the end of the article, the author proposed to identify the priority goals of limiting constitutional law in terms of increasing the responsibility of the state for ensuring the rights of citizens, and also made proposals for further improvement of the activities of the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan and the Prosecutor's Office. The author believes that the adoption of the measures proposed by him contributes to the further reformation of the legal institution for the protection of citizens' rights.

Keywords: Universal Declaration of Human Rights, protection of rights, international law, human rights, law, freedom, equality.

Кіріспе

Адам құқықтары мен бостандықтары – құқықтық мемлекеттің ең жоғары құндылығы, оның маңыздылығы азаматтық қоғамның дамуымен бір уақытта артады.

Адамзат тарихында бір өркениет басқасын алмастырды, әлемдік саясаттың күш орталықтары бір континенттен екіншісіне ауысып, империяның құлдырауына негіз болды. Алайда, адам және оның құқықтары мен бостандықтары үшін күресі барлық тарихи формациялардың өзгермейтін құрамдас бөлігі болып қала берді.

Сонымен, парсы патшасы Кирдің манифестінен бастап, адамзат тарихындағы алғашқы адам құқықтары туралы декларациядан бастап Магна картасына дейін, ұлы буржуазиялық төңкерістен бастап Біріккен Ұлттар ұйымының құрылуына дейін және бүгінгі күнге дейін адам құқықтары Дүниежүзілік прогресс қозғалтқышының ажырамас бөлігі болып табылады.

Адам құқықтары идеясының тұжырымдамаға және, сайып келгенде, халықаралық құқықтың әмбебап қағидатына біртіндеп өзгеруі оның Қазақстан Республикасы толық құқылы мүшесі болып табылатын бүкіл әлемдік қоғамдастық үшін елеулі маңыздылығын көрсетеді.

Осыған байланысты адамның құқықтары мен бостандықтары бұзылған және шектелген жағдайда әлемдік қоғамдастықтың алаңдаушылығы заңды болып көрінеді, олар мемлекет тарапынан да, азаматтық қоғам тарапынан да тез және әділ жауап қайтаруды талап ететін дабыл ретінде қабылданады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақала жазу барысында халықаралық актілер, ұлттық және шетелдік заңнама, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының көздері талданды. Мақала жазу кезінде ресми-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, құқықтық модельдеу әдісі, құқықтық нормаларды түсіндіру әдісі қолданылды.

Талқылау

Адам құқықтары-әрбір жеке адамның қадір-қасиеті мен бостандығын қорғауды қамтамасыз ететін ережелер. Олардың жиынтығында негізгі құқықтар жеке тұлға-

ның құқықтық мәртебесінің негізін құрайды.¹

Бұл құқықтардың нақты көрінісі мен көлемі әртүрлі мемлекеттердің оң құқығында да, әртүрлі халықаралық-құқықтық шарттарда да әр түрлі болуы мүмкін. Халықаралық қоғамдық құқықта оларды біріктіретін ең танымал құжат – БҰҰ Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы.

ЕҚЫҰ-ға мүше елдерде адам құқықтары, негізгі бостандықтар, демократия және заңның үстемдігі мәселелері халықаралық сипатқа ие және тиісті мемлекеттің тек ішкі істерінің қатарына жатпайды.

Адам құқықтары туралы түсінік қазіргі заманғы мағынада Еуропадағы қайта өрлеу мен реформадан, орта ғасырларда үстемдік еткен феодалдық авторитаризм мен діни консерватизмнің біртіндеп жойылу кезеңінен басталады. Осы кезеңде еуропалық ғалымдар діни этиканың зайырлы нұсқасын жасауға тырысты [1, 64 б.].

Жеке адамның құқықтары мен бостандықтары идеялары адамзат тарихының едәуір бөлігінде белгілі бір формада болса да, олар қазіргі адам құқықтары тұжырымдамасымен айтарлықтай ұқсастықпен сипатталмады. Зерттеуші Дж. Доннелли, ежелгі әлемде «дәстүрлі қауымдастықтар, әдетте, дамыған міндеттер жүйесіне ие болды ... әділеттілік, саяси заңдылық және өркендеу ұғымдары, бұл адамның қадір-қасиетін, әл-ауқатын және адам құқықтарынан толық қашықтықта жетістікке жетуге талпыныс болды. Тиісті институттар мен практиктер бұл құқықтарға олардың басқа тұжырымына қарағанда балама ұсынады» [2, 71 б.]. Адам құқықтары ұғымы Батыста пайда болды деген пікір басқаларға қарағанда жиі кездеседі; басқа, бұрынғы мәдениеттер айтарлықтай моральдық-этикалық кодекстерге ие болса да, бұл әдетте болмаған адам құқықтары туралы түсінік. Кейбір зерттеушілер, мысалы, «құқық» сөзінің өзі XV ғасырға дейін ешқандай тілде кездеспейтініне сенімді [3, 15-17 б.].

Ортағасырлық бостандықтар туралы хартиялар, мысалы, ағылшын Магна картасы сияқты, адам құқықтары туралы құжаттар болған жоқ, бұл штаттағы белгілі бір жағдайларды шешуге арналған шектеулі

¹ Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы / Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. (10.07.2022)

саяси және құқықтық келісімнің негізі мен нысаны болды [4, 278 б.].

Кейіннен осы құжаттардың кейбіреулері, соның ішінде аталған Хартия адам құқықтары туралы қазіргі пікірталастардың алғашқы кезеңдерінде қарастырылды. Кейбір зерттеушілер, алайда, тиісті құқықтар 1265 жылғы Калиш жарғысында сипатталған деп санайды [5, 19 б.].

Еуропадағы адам құқықтарының дамуының басталуын 1525 жылғы «он екі мақала» құжатында, Германиядағы Реформация және шаруалар соғысының манифесінде көруге болады, бұл олардың құқықтары үшін күресте шаруалардың талаптарының бір бөлігін құрады. Құжаттың бірінші мақаласы М. Лютердің христиандық қоғамдастықтың доктринаны бағалау және рухани тәлімгерді таңдау құқығы туралы трактатында айтылған идеяларына сәйкес келеді; белгілі бір дәрежеде бүкіл құжат өзінің пайда болуына байланысты Реформация қозғалысына қарыз деп айтуға болады. Әлеуметтік және саяси талаптардан басқа, авторлар ар-ождан бостандығына құқылы екенін мәлімдеді; бұл құқық XVI ғасырда, «адам құқығы» термині әлі болмаған кезде де белсенді пікірталастардың орталығында болды.

Кейіннен, XVII ғасырдың басында баптисттік теологтар, оның ішінде Дж. Смит, Т. Хелвис және Р. Уильямс ар-ождан бостандығын белсенді түрде жақтайтын трактаттар жазды [6, 863 б.]. Олардың идеялары Дж. Локк көзқарастарына әсер етті. Милтон мен Дж. Локк діни төзімділік туралы [7, Б.155]. Сонымен қатар, сол кездегі американдық колонияларда — Род-Айленд, Коннектикут, Пенсильвания — діни бостандықты қолдау үшін жағдайлар жасалды және әртүрлі діни азшылықтар пана тапты [8, 150-153 б.].

Тәуелсіздік декларациясы, АҚШ Конституциясы және американдық құқықтар туралы Билл кейіннен тиісті дәстүрлерді заңды түрде рәсімдеп, бекітті [9, 622-685 б.]. Америка революциясынан рухтандырылған аталған құжаттар БҰҰ-ның Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясына да әсер етті [10, 34 б.].

Алғаш рет «адам құқығы» ұғымы 1789 жылы қабылданған француздың «адам және азамат құқықтары декларациясында» кездеседі, дегенмен осы уақытқа дейін туылған құқықтар идеясы ұзақ даму жолынан өтсе де, оның жолындағы маңызды кезеңдер ағылшын Магна Магна хартиясы (1215), ағылшын құқықтары туралы Билл (1689) және американдық құқықтар туралы Билл

(1689) болды. [1791].

XIX ғасырда әртүрлі мемлекеттерде азаматтық және саяси құқықтардың бастапқы либералды жиынтығы (бостандық пен теңдік, жеке басының қол сұғылмауы, меншік құқығы, сайлау құқығы және т.б.) әртүрлі дамиды, қазіргі мағынада өте шектеулі (мүліктік сайлау цензуралары, саяси тыйымдар, ерлер мен әйелдердің теңсіздігі, нәсілдік шектеулер және т.б.). Адам құқықтарына тікелей байланысты орталық қоғамдық-саяси проблемалардың бірі осы уақытта құлдық мәселесі болды; мысалы, Британдық Уильям Уилберфорс сияқты бірқатар қайраткерлер оны жоюға күш салды. 1807 жылы Британ империясында құл саудасына тыйым салатын құл саудасы туралы Акт, ал 1833 жылы құлдықты жою туралы Акт пайда болды.

АҚШ-та Солтүстік Штаттар құлдық институтын 1777-1804 жылдар аралығында жойды, ал оңтүстіктер одан бас тартқысы келмеді; сайып келгенде, бұл жаңа аумақтарға құл иеленудің таралуы туралы қақтығыстар мен дауларға алып келді және елдің бөлінуінің және одан кейінгі азаматтық соғыстың себептерінің бірі болды. Кейіннен АҚШ Конституциясына құлдыққа тыйым салатын, толық азаматтық алуға және мемлекет аумағында дүниеге келгендердің барлығына тиісті құқықтардың толық жиынтығына кепілдік беретін, сондай-ақ қара американдықтарға дауыс беру құқығын беретін бірқатар түзетулер қабылданды.

XX ғасырда Социалистік қозғалыстардың күшті әсерінен азаматтық және саяси құқықтарға әлеуметтік-экономикалық құқықтар қосылады (әдетте, жұмысшылардың құқықтары: кәсіподақтарға бірігу, еңбек, демалыс, әлеуметтік көмек және т.б. құқығы).

1922 жылы Адам құқықтары жөніндегі неміс және француз лигаларының бастамасымен әр түрлі елдердегі жиырма шақты ұйым адам құқықтары жөніндегі халықаралық федерацияны (FIDH), әлемдегі алғашқы адам құқықтарын қорғау жөніндегі халықаралық ұйымды құрады.

Екінші дүниежүзілік соғыс және тоталитарлық режимдердің қайғылы тәжірибесі адам және азамат құқықтары институтының дамуындағы сапалы секірісті бастады, оның дамуында халықаралық құқық жетекші рөлге ие болды.

1948 жылғы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының 217 А (III) қарарымен «адам құқықтарының жалпыға бірдей декларация-

сы» қабылданып, жарияланды:

1950 жылдан бастап жыл сайын 10-желтоқсан Халықаралық Адам құқықтары күні ретінде атап өтіледі.

Сондай-ақ, 1950 жылы Еуропада адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияға қол қойылды. Бұл Конвенцияның адам құқықтары саласындағы басқа халықаралық шарттардан басты айырмашылығы: декларацияланатын құқықтарды қорғаудың нақты қолданыстағы тетігін – Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сотты құру.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының кіріспесінде әрбір адам және қоғамның әрбір органы осы декларацияны үнемі есте ұстай отырып, ағарту және білім беру арқылы осы құқықтар мен бостандықтарды құрметтеуге және қамтамасыз етуге², ұлттық және халықаралық прогрессивті күштер арқылы жәрдемдесуге ұмтылуы үшін барлық халықтар мен мемлекеттер орындауға ұмтылуы тиіс міндеттер ретінде қарастырылған оларды ұйымға мүше мемлекеттердің халықтары арасында да, олардың юрисдикциясындағы аумақтардың халықтары арасында да жалпыға бірдей және тиімді тану және жүзеге асыру.

1966 жылы БҰҰ қамқорлығымен «азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт» және «экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт»³ қабылданды. Осы және одан кейінгі халықаралық келісімдер қатысушы мемлекеттердің конституциялық жүйесінде инкорпорациялау (көрсету) мақсатында Адам және азамат құқықтарының халықаралық стандартын және осы құқықтарды қамтамасыз ету кепілдіктерін бекітті.

Халықаралық стандартта көрсетілген адам құқықтарына қосымша, ұлттық құқық жүйелерінде адам және азамат құқықтарының тізімі көбінесе жаңа ережелермен толықтырылады. Мысалы, Қазақстанда-қолайлы қоршаған ортаға құқық⁴, ақпаратқа құқық және т.б.

1948 жылы 10 желтоқсанда Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы қабылдаған адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы адам құқықтарын «адам табиғатына тән құқықтар ретінде анықтайды, онсыз ол адам ретінде өмір сүре алмайды»⁵. Әлемдік мәдениеттің феномені бола отырып, адам құқықтары қоғамдық санада және практикада жеке бас бостандығы идеясын бекітуге байланысты адамзаттың рухани-адамгершілік құндылықтары мен әлеуметтік жетістіктерін нормативті түрде бекітуге арналған. Олардың әлеуметтік құбылыстар мен процестерде таратылуы озбырлықты, әлеуметтік әділетсіздікті, адамдарды кемсітуді жеңуге көмектеседі.

Адам құқықтарының әмбебаптығы мен әмбебаптығының бірнеше өлшемшаттары бар:

1) барлық адамдардың ешқандай кемсітусіз негізгі құқықтары мен бостандықтары бар. Демократиялық құқықтық мемлекеттердің халықаралық стандарттары мен заңнамасы жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, шығу тегіне, мүліктік және лауазымдық жағдайына, тұрғылықты жеріне, дінге көзқарасына, нанымына, қоғамдық бірлестіктерге қатыстылығына, сондай-ақ басқа да мән-жайларға қарамастан, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының теңдігіне кепілдік береді⁶;

2) барлық құқықтар мен бостандықтар олардың мазмұны жағынан әмбебап. Өмір сүру құқығы, бәрінің заң алдындағы теңдігі, еркін жүріп – тұру құқығы, азаматтық құқығы, сенім бостандығы құқығы және т.б. – бұл қоғамдық құрылысқа, саяси режимге, мемлекеттік құрылым мен басқару нысанына, адам тиесілі елдің халықаралық мәртебесіне қарамастан, барлық адамдардың жалпы құқықтары мен бостандықтары;

3) адам құқықтары мен бостандықтарының әмбебаптығы аумақтық аспектіде де көрінеді. Адам қай жерде болса да, қайда жүрсе де, кез-келген жерде ол тәуелсіз, қамқоршыл, өзін-өзі басқара алмайтын не-

² Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. (10.07.2022)

³ Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенцияның орындалуы туралы баяндаманы бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 9 желтоқсандағы №1295 Қаулысы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. (19.07.2022)

⁴ Қазақстан Республикасының Конституциясы / 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. (19.07.2022)

⁵ Учебно-методическое пособие для самостоятельной работы студентов 1 курса всех факультетов медицинских вузов Гомель Гомгму // <https://dereksiz.org/uchebno-metodicheskoe-posobie-dlya-samostoyatelnoj-raboti-stu-v2.html>. (20.07.2022)

⁶ Адам құқықтары жөніндегі әмбебап кезеңдік шолу шеңберінде Қазақстан Республикасының 2010 жылға арналған ұлттық баяндамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 жылғы 6 қарашадағы №1778 Қаулысы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. (22.07.2022)

месе өз егемендігінде қандай да бір шектеулі болғанына қарамастан, негізгі, табиғи құқықтар мен бостандықтарға ие;

4) адам құқықтары мәселесі-жалпыға ортақ мәселе. Адам құқықтарына, негізгі бостандықтарға, демократия мен заңның үстемдігіне қатысты мәселелер халықаралық сипатқа ие, өйткені бұл құқықтар мен бостандықтарды сақтау әлемдік тәртіптің негіздерінің бірі болып табылады. Мемлекеттердің БҰҰ, ЕҚЫҰ және басқа да халықаралық институттар шеңберінде адами өлшем саласында қабылдаған міндеттемелері барлық қатысушы мемлекеттер үшін тікелей және заңды мүдде нысанасы болып табылады және тиісті мемлекеттің тек ішкі істерінің қатарына жатпайды.

Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын тану және сақтау – жекелеген елдерде де, бүкіл әлемде де қауіпсіздіктің, қатынастардың тұрақтылығының негізі. Яғни, адам құқығы – әлемнің негізі.

Адам құқықтары-бұл адамның заңда көрсетілген қоғам өмірінде белгілі бір әрекеттерді жасау мүмкіндігінің (өкілеттігінің) құқықтық нормасында мемлекет белгілеген және кепілдік беретін мүмкіндігі. Адам оған берілген құқықты пайдалана алады, оны жүзеге асыра алады немесе қолдана алмайды.

Адам құқықтарының негізгі белгілері олардың:

Олар қоғамның үнемі өзгеріп отыратын жағдайларын ескере отырып, адам табиғаты негізінде пайда болады және дамиды;

Туғаннан адамға тиесілі;

Бөлінбейтін, бөлінбейтін сипатқа ие, табиғи деп танылады;

Тікелей әрекет етеді;

Ең жоғары әлеуметтік құндылық деп танылады;

Объективті түрде қалыптасады және мемлекеттік тануға тәуелді емес;

Олар жеке тұлға мен мемлекет арасындағы қарым-қатынастың принциптері мен нормаларын білдіреді, бұл жеке адамға өз қалауы бойынша әрекет етуге және белгілі бір пайда алуға мүмкіндік береді;

Адам құқықтарын тану, сақтау және қорғау мемлекеттің міндеті болып табылады.⁷

Адам құқығы-әлемдік мәдениет пен өр-

кениеттің күрделі, жан-жақты құбылысы. Олар теріс және оң мағынаға ие. Бірінші жағдайда, бұл мәжбүрлеу, жеке өмірге араласу, құлдық, кемсітушілік, әлеуметтік әділетсіздік. Екінші жағдайда, бұл өзін-өзі көрсету, өзін-өзі анықтау, шығармашылық қабілеттерін жүзеге асыру, жан-жақты даму, қоғамдық өмірге қатысу, лайықты өмір сүру және т.б. үшін «құқықтар».

Адам құқықтары оларды басқа заңды құқықтардан ерекшелейтін бірқатар сипаттамаларға ие: 1) адам құқықтары адам мен билік арасындағы қатынастарды реттейді; 2) адам құқықтары – әрқашан жеке, белгілі бір әйелдің немесе нақты баланың құқықтарын жүзеге асырмай әйелдердің, балалардың құқықтары туралы айту мүмкін емес; 3) адам құқықтары ажырамас.

Теңдік-адамның құқықтық мәртебесінің әмбебап қағидасы.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 2-бабында әрбір адам нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе өзге де нанымына, ұлттық немесе әлеуметтік тегіне, мүліктік, тектік-топтық ерекшеліктеріне қатысты қандай да бір айырмашылықсыз барлық құқықтар мен бостандықтарға⁸ (Декларациямен жария етілген) ие болуы тиіс екендігі атап өтілген немесе басқа ереже.

Бұдан басқа, осы аумақ тәуелсіз, қамқорлыққа алынған, өзін-өзі басқара алмайтын немесе өз егемендігінде қандай да бір өзгеше түрде шектелген болуына қарамастан, адам тиесілі елдің немесе аумақтың саяси, құқықтық немесе халықаралық мәртебесі негізінде ешқандай айырмашылық жүргізілмеуге тиіс.

Бұл тұрғыда әйелдер ерекше назар аударуды талап етеді. Алғаш рет Ұлы француз революциясының идеологтары ерлер мен әйелдердің құқықтарының теңдігі туралы мәселені шеше бастады.

1791 жылы әйелдер білімі туралы Заң қабылданды және кейбір азаматтық құқықтар берілді. Бірақ Термидориялық реакция жылдарында бұл позициялар қысылды. XIX ғасырдың аяғы-XX ғасырдың басында Германияда «үш К» теориясы таралды — Kinder, Küche, Kirche (балалар, ас үй, шіркеу), бірақ сонымен бірге қоғамдық пікірдің басқа

⁷ United Nations. Multilateral treaties deposited with the Secretary-General: Rome Statute of the International Criminal Court // https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=en. (5.08.2022).

⁸ Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіге Факультативтік хаттамаға қол қою туралы ұсынысты Қазақстан Республикасы Президентінің қарауына енгізу туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 3 қыркүйектегі № 884 Қаулысы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. (19.07.2022)

бағыттары да дамыды. Ұлыбританияда 1847 жылы әйел үшін 10 сағаттық жұмыс күні туралы Заң қабылданды және мұғалім мамандығына қол жетімді болды. АҚШ-та 1848 жылдан бастап үйленген әйелдер меншік құқығына ие болды, ал 1880 жылдан бастап олар кәсіподақ мүшесі болу мүмкіндігіне ие болды. Сайлау құқығын алғаш рет 1893 жылы Жаңа Зеландия әйелдері пайдаланды. [11, 172 б.]

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында, Женева конвенцияларында және БҰҰ-ның әртүрлі келісімдерінде бекітілген Адам құқықтары заңды күшке ие болғанымен, іс жүзінде олардың көпшілігін белгілі бір құқықтарды қолдану туралы консенсустың болмауына, тиісті ұлттық заңнаманың болмауына байланысты заңды қорғаумен қамтамасыз ету өте қиын. немесе оларды қамтамасыз ету үшін шаралар қабылдауға уәкілеттік берілген органдар.

Адам құқықтарының белгілі бір аспектілеріне қатысты дүниежүзілік мандатқа немесе юрисдикцияға ие бірқатар халықаралық танылған ұйымдар бар:

БҰҰ Халықаралық соты Біріккен Ұлттар Ұйымының негізгі сот органы болып табылады⁹, Дүниежүзілік юрисдикцияға ие, оны БҰҰ Қауіпсіздік кеңесі басқарады. Халықаралық сот халықтар арасындағы дауларды шешеді, бірақ жеке тұлғаларға қатысты юрисдикцияға ие емес.

Халықаралық қылмыстық сот – бұл өзінің юрисдикциясында болған кезде соғыс қылмыстары мен адамзатқа қарсы қылмыстар үшін тергеу мен жазалауға жауапты орган және 2002 жылы құрылғаннан кейін болған осындай қылмыстарға кінәлі адамдарды жауапқа тартуға құқылы. БҰҰ-ның бірқатар мүшелері сотқа қосылмаған және сот осы елдердің азаматтарына қатысты юрисдикцияға ие емес, ал басқалары сот құрған Рим статутына қол қойды, бірақ әлі ратификацияламады.¹⁰

Демократия мен Заң Үстемдігі ұғымдары белгілі бір дәрежеде адам құқықтары мен бостандықтарының мемлекеттік билік арасындағы арақатынасын түсінумен байланысты.

Кез-келген адамға белгілі бір еркіндік беріледі. Алайда, өз мүдделерін іске асыру кезінде адам басқа адамдардың – қоғамның сол мүшелерінің мүдделерін ескеруі керек. Бұл жеке адамның бостандығын белгілі бір

дәрежеде шектеу [12].

Бостандық-бұл адамның мінез-құлқын саналы түрде таңдау қабілеті мен мүмкіндігі. Ол адамның сыртқы жағдайлар мен жағдайлардан белгілі бір тәуелсіздігін болжайды.

Заң әрқашан еркін азаматтардың бірлесіп өмір сүруі үшін жеке бас бостандығын ішінара шектеу болып табылады.

Құқық категориялары үш негізгі формада болады: ажырамас құқықтар (негізгі), уақытша ажыратылмайтын және толығымен алынып тасталады.

Құқықтық доктринада қоғамдық қатынастардағы көріністердің негізгі саласы бойынша адам құқықтары әдетте жеке, саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени болып бөлінеді, алайда көбінесе мұндай бөлу символдық болып табылады.

Нәтижелері

Осыған байланысты азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету үшін мемлекеттің жауапкершілігін арттыру бөлігінде Конституциялық құқықты шектеу негіздерінің заң талаптарына сәйкес қана іске асырылуға тиіс түпкілікті тізбесін айқындау қажет.

Азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету үшін мемлекеттің жауапкершілігін арттыру бөлігінде Конституциялық құқықты шектеудің мынадай басым мақсаттарын белгілеу ұсынылады:

- конституциялық құрылыс негіздерін қорғау (аумақтық құрылымды Қазақстан Республикасының тұтастығы мен егемендігін қорғау);
- адамгершілік құндылықтарды қорғау;
- адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтау және қорғау;
- бұл ретте үшінші тұлғалардың құқықтары мен бостандықтары бұзылмайтын Шартпен;
- денсаулықты қорғау және қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз ету;
- елдің қорғанысын қамтамасыз ету;
- мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- сот шешімін орындау.

Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың мемлекеттік кепілдіктерін жүзеге асыратын адам Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл болып табылатындығын

⁹ Cour internationale de Justice - International Court of Justice | International Court of Justice // www.icj-cij.org. (5.08.2022).

¹⁰ United Nations. Multilateral treaties deposited with the Secretary-General: Rome Statute of the International Criminal Court // https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtldsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=_en. (5.08.2022).

ескере отырып, оның функцияларын мынадай өкілеттіктермен толықтыру ұсынылды:

- трансшекаралық берудің сәйкестігін бақылауды жүзеге асыру белгісіз адамдар тобының, кәмелетке толмағандардың және халықтың өзге де әлеуметтік қорғалмаған жіктерінің заңнама;

- ынтымақтастықты жүзеге асыру және тұрақты ақпарат алмасу әр түрлі мемлекеттік органдар, жергілікті билік органдары арасында субъектілердің құқықтарын қорғау мақсатында заңды тұлғалардың саласындағы құқық бұзушылықтардың жолын кесу және дербес деректер;

- жағдайды бағалауға бағытталған іс-шараларға қатысу жеке өмірді қорғау, тарату туралы ұлттық заңнаманы жеке деректерді қорғау мәдениеті.

Қорытынды

Қазақстан Республикасының прокуратурасы азаматтар құқықтарының сақталуына жоғары қадағалауды жүзеге асыратынын ескере отырып, прокуратураның азаматтардың құқықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттің жауапкершілігін арттыру саласындағы әлеуеті толық көлемде пайдаланылмайды деп санаймыз, бұл, атап айтқанда, азаматтардың құқықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мемлекет-

тің жауапкершілігін арттыруға бағытталған нақты міндеттер қоюдың болмауына байланысты.

Осыған байланысты, азаматтардың құқықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттің жауапкершілігін арттыру саласындағы құқық шығармашылығы қызметіне прокуратура органдарының қатысуын жандандыру қажет:

- азаматтардың құқықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттің жауапкершілігін арттыру мәселелерін регламенттейтін заңдарды және өзге де нормативтік құқықтық актілерді өзгерту, толықтыру туралы, олардың күшін жою туралы немесе қабылдау туралы ұсыныстарды заңнамалық органдарға және заң шығару бастамасы құқығына ие органдарға енгізу;

- азаматтардың құқықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттің жауапкершілігін арттыру саласында Қазақстан Конституциясының баптарына және елдің заңнамасына сәйкес келмейтін қолданыстағы нормативтік құқықтық актілердің заңдылығына прокурорлық қадағалауды жүзеге асыру.

Ұсынылған шараларды қабылдау азаматтардың құқықтарын қорғаудың құқықтық институтын одан әрі реформалауға ықпал етеді деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. M. Ishay, *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era* // University of California Press. 2008, - 450 p.
2. J. Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice* // Cornell University Press. 2003, - 290 p.
3. D. Freeman (2002) *The Hidden Side of the Work: Teacher Knowledge and Learning to Teach. A Perspective from North American Educational Research on Teacher Education in English Language Teaching. Language Teaching*, 35, 1-13 // <http://dx.doi.org/10.1017/S0261444801001720>. (18.07.2022)
4. D. Danziger & J. Gillingham, «1215: The Year of Magna Carta» (2004 paperback edition), - 324 p.
5. I. Lewin, *The Jewish community in Poland* // Philosophical Library, the University of Michigan. 1985, - 247 p.
6. H. Stahl, *Baptisten, in Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 3. Auflage, Band I (1957), - 863 p.
7. G. Müller-Schwefe, *Milton, John, in Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 3. Auflage, Band IV (1961), - 955 p.
8. Hans Fantel (1974), *William Penn: Apostle of Dissent* // New York, N.Y., - 256 p.
9. R. Middlekauff (2005), *The Glorious Cause: The American Revolution, 1763-1789* // Revised and Expanded Edition, Oxford University Press, New York N.Y., ISBN 978-0-516247-9, - 785 p.
10. K. Douglas, Stevenson // *American Life and Institutions*, Stuttgart (Germany), - 341 p.
11. Эрдниева Л.А. *Равноправие мужчин и женщин как предмет национального права* // Научный журнал «Вестник Московского университета МВД России». №2, 2010. - С. 171-173.

12. Диаконев В.В. Право и свобода // Учебное пособие по теории государства и права // <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum151/print2757.html>. (8.08.2022).

REFERENCES

1. M. Ishay, *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era* // University of California Press. 2008, - 450 p.
2. J. Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice* // Cornell University Press. 2003, - 290 p.
3. D. Freeman (2002) *The Hidden Side of the Work: Teacher Knowledge and Learning to Teach. A Perspective from North American Educational Research on Teacher Education in English Language Teaching. Language Teaching*, 35, 1-13 // <http://dx.doi.org/10.1017/S0261444801001720>. (18.07.2022).
4. D. Danziger & J. Gillingham, «1215: The Year of Magna Carta» (2004 paperback edition), - 324 p.
5. I. Lewin, *The Jewish community in Poland* // Philosophical Library, the University of Michigan. 1985, - 247 p.
6. H. Stahl, *Baptisten*, in *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 3. Auflage, Band I (1957), - 863 p.
7. G. Müller-Schwefe, *Milton, John*, in *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 3. Auflage, Band IV (1961), - 955 p.
8. Hans Fantel (1974), *William Penn: Apostle of Dissent* // New York, N.Y., - 256 p.
9. R. Middlekauff (2005), *The Glorious Cause: The American Revolution, 1763-1789* // Revised and Expanded Edition, Oxford University Press, New York N.Y., ISBN 978-0-516247-9, - 785 p.
10. K. Douglas, Stevenson // *American Life and Institutions*, Stuttgart (Germany), - 341 p.
11. Erdnieva L.A. *Ravnopravie muzhchin i zhenshchin kak predmet nacional'nogo prava* // *Nauchnyj zhurnal «Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii»*. №2, 2010. - S. 171-173.
12. Diakonov V.V. *Pravo i svoboda* // *Uchebnoe posobie po teorii gosudarstva i prava* // <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum151/print2757.html>. (8.08.2022).

